

TIPOLOGIA PORTULUI POPULAR DIN ȚARA CRIȘURILOR

**DE
TEREZA MÓZES**

Țara Crișurilor, sau regiunea cuprinsă între cele trei Crișuri, este denumirea teritoriului care cuprinde în linii mari versantul vestic al Munților Apuseni până la Cîmpia Tisei, fiind brăzdat de cursurile celor trei riuri: Crișul Alb, Crișul Negru, Crișul Repede și Barcăul. La nord de Barcău se întinde regiunea Codrului și a Sălajului, spre est, de-a lungul Crișului Repede, ajungem până în depresiunea Călățele, iar mai spre sud până la culmile înalte de 1800 m ale masivului Bihor, ce o desparte de Țara Moșilor. Limita sud-estică se întinde până la cursul superior al Crișului Alb, zonă cunoscută sub numele de Țara Zărandului, care din punct de vedere etnografic este independentă, dar care istoric s-a integrat în Țara Crișurilor cînd aceasta s-a întins până la Mureș cuprinzînd și o parte din Cîmpia Aradului.

Țara Crișurilor, foarte variată din punct de vedere geografic cuprinde zona subalpină a Masivului Bihor cu culmi care se apropie de 2000 m, regiunile deluroase și montane din Pădurea Craiului, Munții Plopișului, ajungînd până la Cîmpia Tisei șes cunoscut sub numele de Cîmpia Crișurilor.

Așa cum în cazul Transilvaniei diversitatea mediului natural a determinat compartimentarea zonei în numeroase unități geografice, care în condițiile epocii feudale au constituit și adevărate unități economice¹, varietatea reliefului Țării Crișurilor a avut și ea un rol important în dezvoltarea unor caractere particulare ale culturii populare. De-a lungul văilor, în depresiuni și în celelalte forme de relief s-au dezvoltat așezări cu o anumită viață socială. Astfel, varietatea reliefului a permis dezvoltarea agriculturii și creșterea animalelor în satele de cîmpie și piemontane, cărora li se alătură păstoritul, mineritul, pomicultura și viticultura în așezările montane. Dar, condițiile naturale mai puțin favorabile pentru dezvoltarea ocupațiilor de bază, în

¹ Petrescu Paul, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, București, E.S.D.P., 1959, p. 7.

unele locuri, cît și existența altora propice practicării meșteșugurilor, au determinat apariția și dezvoltarea unor specializări în anumite sate,² unele legate chiar de confecționarea unor piese de port. Varietatea formelor de relief, organizarea vieții social economice s-a reflectat în domeniul culturii populare contribuind spre exemplu la conținutul unor caractere zonale ale costumului popular.

Situația social-economică specială a fost secundată și de împrejurări istorice deosebite, avînd și ele înrîuriri asupra dezvoltării portului din zonă.

Zona a fost populată începînd de la sfîrșitul paleoliticului superior.³ Mai tîrziu pe acest teritoriu au trăit dacii liberi, care întrețineau legături permanente cu Dacia romană, sarmații, care apar în special în vestul zonei și care într-un fel s-au integrat cu populația băstinașă, apoi populațiile migratoare care au trecut prin vestul țării.

În secolele următoare formării poporului român, populația autohtonă a venit în contact cu diferite populații: unguri, germani, slovaci. Ocupația turcească din secolul al XVII-lea, precum și integrarea Transilvaniei, inclusiv al comitatului Bihor, în imperiul habsburgic a dus de asemenea la exercitarea unor influențe în port.

Pornind de la fondul comun traco-iliric⁴ care în unele forme a rezistat pînă azi, portul popular din Țara Crișurilor face parte din marea familie a portului românesc din Transilvania.

Pe aceste meleaguri populația, în decursul secolelor, și-a dezvoltat un port care pînă astăzi păstrează urme și chiar elemente din portul străvechi al populației autohtone. Tocmai aceste elemente, urme din fondul străvechi dacic și încă anterior de din perioada preiliro-tracică, care au supraviețuit și în zonele învecinate, locuite în trecut de aceeași populație băstinașă, precum și condițiile social-economice și politice similare de pe aceste meleaguri, contactul permanent cu ele au pricinuit dezvoltarea unor caractere comune în port, care deter-

² Zderciuc Boris, *Situația social-economică în localitățile specializate*, în *Studii și cercetări de etnografie și artă populară*, București, Ed. științifică, 1965, p. 59.

³ Rusu M., Spoiala V., Galamb L., *Săpăturile arheologice de la Salca în Materiale și cercetări arheologice*, VIII, București, Ed. Acad. R.P.R., 1962.

— Dumitrașcu Sever, *Cetățuia dacică de la Clit în Lucrări științifice*, Seria B, Oradea, 1970.

— Idem, *Așezarea dacică de la Moroda din sec. II—IV. e.n. în Lucrări științifice*, Seria B, Oradea, 1970.

— Idem, *Așezări fortificate și cetățui dacice în partea de vest a Munților Apuseni în Crisia*, II, Oradea, 1972.

— Ordentlich Ivan, *Anordnung und ban der Wohnungen in rahmen der otomani-kultur in Rumänien in „Dacia“*, XII, 1968.

— Chidioșan N., Nanași Z., *Un mormînt din perioada prefeudală descoperit la Săcueni în Acta Musei Napocensis*, V., Cluj, 1968.

— Chidioșan N., *O necropolă din feudalismul timpuriu descoperită la Sălcea în Studii și cercetări de istorie veche*, 4, tom. 20, Buc., Ed. Acad. R.S.R., 1969.

⁴ *Artă populară românească*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1963, p. 414.

mină după cum arată C. Petranu, o unitate între arta populară din Transilvania și restul țării.⁵

Privit în ansamblu, în constituirea portului de astăzi în Țara Crișurilor recunoaștem elemente datorate unor condiții legate de permanența elementului autohton, de împrejurări legate de dezvoltarea istorică a Transilvaniei, cât și de condițiile economico-sociale și istorice specifice zonei.

În acest sens în portul popular din Țara Crișurilor se pot regăsi:
I. elemente care sînt comune portului românesc de pe tot teritoriul țării;

II. elemente care sînt comune portului din Transilvania și prin care portul din Țara Crișurilor se definește ca port transilvănean;

III. elemente specifice care-l diferențiază de portul zonelor învecinate

I. Ca și în restul țării, femeile se prezintă mai conservative în păstrarea tradiției. În costumul lor se pot regăsi mai puternice accente tradiționale, fapt pentru care vom căuta în primul rînd să prezentăm elementele tradiționale în portul femeiesc și deci comune cu restul țării.

1. Portul femeiesc din Țara Crișurilor aparține tipului de costume cu catrință.

Catrința care constituie un element esențial în definirea tipului zonal de costum, răspîdită în lumea egeo-mediteraneană și pe teritoriul Carpato-Balcanic, este unica piesă de port care în Țara Crișurilor acoperă poalele costumului femeiesc de la talie în jos. Catrința, prezentă în variate forme aproape în toate regiunile țării, în față și spate în Oltenia, Muntenia, sud-estul Moldovei și în mare parte a Transilvaniei,⁶ în Țara Crișurilor ca și în Banat este purtată întotdeauna numai în față cu excepția părții estice a Zărandului.

2. Linia specifică a croiului este cea dreptunghiulară în care toată lățimea pînzei intră fără răscoiri și deci fără pierdere în constituția costumului. Considerat înainte ca un caracter arhaic,⁷ oriental,⁸ s-a dovedit a fi un caracter și al portului din sud-estul Europei. Săpăturile arheologice din Danemarca au arătat că în apus chiar și în epoca bronzului a fost cunoscută linia curbă în croi.⁹

⁵ Petranu Coriolan, *L'Art roumain de Transylvanie*, Bucurest, 1938, p. 71.

⁶ Bănățeanu Tancred, *Portul popular din regiunea Maramureș*, București, p. 24.

⁷ Györfy István, *Viselet*, în „*A magyarság néprajza*”, *Tárgyi néprajz*, vol. I, p. 324—370.

⁸ Gáborján Alice, *Adatok a szür kialakulásához*, în *Ethnographia*, Bp. 1970, nr. 2—4.

⁹ Boucher Francois, *Histoire du costume en occident de l'Antiquité a nos jours*, Paris, Ed. Flammarion, p. 12.

— Gáborján Alice, *A magyar népviselet. Kisérlet egy összefoglalásra*, Bp. 1967. A Néprajzi Múzeum közlönete 167—183.

3. În portul femeiesc se regăsesc cele două tipuri principale de cămăși cunoscute pe tot cuprinsul țării, cu o serie de variante locale:

a) cămașa croită din lați de pînă prinse alături și încrețită la gît;

b) cămașa la care fața și spatele este croită dintr-o singură pînă tăiată la gît, la care mînele se prind de umerii cămășii. Aceasta cunoaște numeroase variante.

Insistăm în mod special asupra croiului primei cămăși considerată cămașă tradițională. Aceasta, în linia ei evolutivă, poate fi urmărită pe cele mai vechi reprezentări din epoca ilirică și preiliro-tracică. O variantă a acestui tip de croi a avut o deosebit de largă răspindire în Italia, Spania, Franța, Germania în epoca renașterii.¹⁰ Cu mici excepții nesemnificative, despre care vom vorbi la locul lor, în Țara Crișurilor, ca și în Moldova și Muntenia, se poartă varianta cămășii cu mîneci lungi strîne la capete și terminate prin manșete înguste,¹¹ dar și aceasta cunoaște trei variante. Menționăm aici că mîneca costumelor femeiești românești este totdeauna lungă,¹² sau rareori pînă sub cot, spre deosebire de mîneca cămășilor purtate de femeile slovace și maghiare (fie că ele fac parte din populația țărilor vecine, fie că aparțin naționalităților conlocuitoare) care este scurtă.

4. Utilizarea largă a tehnicii de ornamentare „urzit pe fir”, sub denumirea de „trăsură” sau trăsurește este considerată ca element de ordin tehnic și artistic ce aparține fondului cultural comun tuturor ținuturilor românești¹³.

5. În părțile zonei, unde portul a rămas mai puțin alterat, pînă astăzi se poartă brîul. Această piesă de port este de asemenea de veche tradiție. Brîul poate fi regăsit pe figurina de la Cîrna din perioada pretraco-ilirică¹⁴, în portul ilirilor și dacilor care apar pe monumentul de la Adamclisi,¹⁵ și sînt asemănătoare cu betelele de pe costumul femeiesc de origine ilirică de pe stela funerară de la Zagreb. Brîiele și birnețele sînt larg răspîndite și astăzi în zona Iașului,¹⁶ în restul Moldovei, în Oltenia, Muntenia,¹⁷ cît și mai în toate zonele din Transilvania.

¹⁰ Idem, *A szlavoniai magyar falvak nõi viselete összetételének és alakulásának néhány jellegzetessége* în *Ethnographia* Bp. 1969, nr. 2, p. 175—190.

¹¹ Stoica Georgeta — Văgii Maria, *Arta populară din Cîmpia Munteniei* Buc., 1969.

¹² Bănățeanu T., — Formagiu H., *Probleme privind studiul croiurilor cămășilor populare românești* în *Revista Muzeelor*, 1968, nr. 5, p. 395—400.

¹³ *Arta populară românească*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1969, p. 432.

¹⁴ Tzigara Samurcaș, Al. *Vechimea portului țărănesc*, București 1945, Extras din *Revista Fundațiilor*.

¹⁵ *Monumentul de la Adamclisi*, București, 1959, p. 444.

¹⁶ Pavel Emilia, *Portul popular din Zona Iașului*, Iași, 1969, p. 21.

¹⁷ Bănățeanu T., Focșa Gh., Ionescu E., *Arta populară în R.P.R., Port, Țesături, Cusături*, București, E.S.P.L.A., 1955.

6. Portul bărbătesc păstrează de asemenea elemente de veche tradiție prin care se leagă de portul de pe tot cuprinsul țării. Între acestea amintim: căciula țuguiață, și cioarecii purtați în perioada de iarnă.

7. În ceea ce privește cămașa bărbătească din cele trei tipuri existente pe plan de țară,¹⁸ în Țara Crișurilor sînt întîlnite doar două: cămașa tradițională, fără guler, scurtă peste talie — realizată ca și cămașa „românească” din Țara Oltului dintr-o singură foaie de pînză, netăiată la umăr.¹⁹ Se păstrează în zonele izolate, îndepărtate de centrele urbane. Mai frecvente sînt cămășile încrețite sub guler, în față și în spate, cu mînici încrețite la umăr. Lipsesc cu desăvîrșire cămășile cu clini. În ambele cazuri amintite mîneca se termină cu pumnari, o bentiță mai îngustă sau mai lată. Aceasta pare să fie de mult încetățenită, avînd o vechime considerabilă. Într-o prezentare a portului maghiar din Ungaria din anul 1852—1855 din județul Békés (situată în continuarea Cîmpiei Crișurilor dincolo de graniță cu populație mixtă) se arată că ungurii încep să înlocuiască mîneca largă deschisă a cămășilor cu cea terminată în pumnar purtată de români și germani.²⁰

Alte două piese de port de veche tradiție, larg răspîndite în toată țara sînt sumanul și opincile, purtate în egală măsură de bărbați și femei.

8. Sumanul frecvent purtat în Țara Crișurilor într-o gamă ornamentală²¹ variată se prezintă foarte unitar. Din punct de vedere al croiului se încadrează în tipul carpatic, deci nordic, iar prin natura și cromatica ornamentației aparține tipului oriental, balcanic, deci sudic.²²

9. În Țara Crișurilor, ca și în cea mai mare parte a țării, s-au purtat opinci de tradiție iliro-tracică.

II. Datorită unor condiții istorico-economice și geografice similare (varietatea formelor de relief, compartimentarea pe unități geografice și economice, situația geografică la răscruce de drumuri între apus și răsărit, dominația habsburgică, conviețuirea cu unele grupe de

¹⁸ Fascu Viorica, *Croiuri de cămăși din colecția Muzeului etnografic al Transilvaniei*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1962—64*, p. 435—451.

¹⁹ Petrescu Paul, *op. cit.*, p. 25.

²⁰ Kresz Mária, *Magyar parasztliviselet 1820—1867*, Bp. Akadémiai kiadó, 1956, p. 189 citat din Palugyai Imre, *Magyarország történeti, földirati s állami legűjabb leírása Pest 1852—55*, I, m. IV. köt. 81—84.

²¹ Mózes Tereza, *Ornamentica sumanelor din Țara Crișurilor*, în SCIA, *Seria arta plastică*, 1970, nr. 1, p. 127—135.

²² Bănățeanu T., *Sirbești — sat de sumănari din regiunea Crișana*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, pe anii 1959—1961*, Cluj, 1963, p. 65—68.

Oprescu Gh. *Arta țărănească la români*. București, Ed. cultura națională 1922, p. 28.

populații maghiare, germane, slovace etc.), unele caractere ale portului transilvănean sînt valabile și pentru portul din Țara Crișurilor.

1. Piesele de bază, cămașa, poalele, respectiv izmenele sînt din pînză de casă (pînză „învăluită”, pînză de „urzeală limpede”, pînză „goală”, pînză cu „chinar” etc.) ca și în restul Transilvaniei.

2. Cusutul „urzit pe crețuri” procedeu decorativ specific transilvănean²⁴, dar cu o răspîndire și în restul țării, a fost larg folosit pe tot teritoriul Țării Crișurilor sub denumirile de „scăfătură” și „închingătură”.

3. Izmenele purtate în unele regiuni din vestul țării (Oaș și Banat) sînt frecvente și în Țara Crișurilor. Răspîndirea izmenelor în vecinătatea regiunii de cîmpie, cum arată N. Iorga s-ar putea să-și găsească explicația în influența sarmaților iazigi²⁵ care au locuit încă din secolul al II-lea și al III-lea e.n. în Cîmpia Panoniei și vestul cîmpiei Crișului Alb. La secția de arheologie a Muzeului Țării Crișurilor se găsește un mormînt sarmatic conservat „în situ” unde dispoziția ornamentală a mărgelilor cusute pe costumul bărbătesc într-un aranjament care sugerează marginea de jos a unor pantaloni largi pare să confirme prezența izmenelor în port.

4. O serie de piese de port sînt, sau au fost produse în ateliere grupate pe centre, cum ar fi cojoacele, sumanele, opincile, cizmele, laibărele etc.

5. Materialele de fabrică pătrunse prin intermediul unor negustori ambulanți au fost folosite într-o formă mai accentuată în confecționarea unor piese de port. Astfel postavul și catifeaua la labreie și laibăre, „glotul” și mătasea la zadii, „joljul” în confecționarea cămășilor cu platcă sau de tip orășenesc.

6. O serie de piese — produse industriale — intră în compoziția costumului: năframa, „cîrpa mare” sau „cotul de după cap”, pălăria, bocancii.

7. Ca o reminiscență a costumului militar austriac în ornamentația costumului bărbătesc, pe veste (numite zobon), sau chiar pe cioareci apar tehnici și forme ornamentale care amintesc de vechile brandenburguri militare.

8. Pieptănătura fetelor din Țara Crișurilor, făcută cu cărare la mijloc, împletită în două cozi, formînd un fel de cunună, este asemănătoare celei din Țara Moților, Valea Arieșului etc. Nevestele poartă conci montat pe un mic schelet de lemn sau sîrmă ca și în Banat și în alte locuri ale Transilvaniei.²⁶

²⁴ *Arta populară românească*, București 1969, Ed. Academiei R.S.R., p. 432.

— Dunăre N. și colab., *Arta populară din Valea Jiului*, București, 1963, p. 229, 232—235.

— Lucia Apolzan, *Portul și industria casnică textilă în Munții Apuseni*, București, 1944, p. 145—146.

²⁵ Iorga Nicolae, *L'Art populaire en Roumanie*, Paris, 1923, p. 25.

²⁶ Petrescu Paul, op. cit. p. 46, 53, 80.

9. Acoperămintul obișnuit de vară este năframa la femei și pălăria neagră de pîslă sau pălăria de paie la bărbați.

III. Avînd multe note comune cu portul din întreaga țară și în special cu cel transilvănean este foarte greu de definit ce anume caracterizează portul din Țara Crișurilor. De la bun început trebuie să subliniem că nu există o piesă definitorie în port. La realizarea costumului concurează o serie de elemente, existența uneia presupunînd coexistența a unor serie de elemente, după cum vom vedea odată cu caracterizarea portului pe zone.

Vorbînd în special de portul actual, rezultat al tendințelor de înnoire din prima jumătate al veacului al XX-lea se pot observa unele trăsături specifice:

1. Catrințele de lînă au fost înlocuite cu zadii albe de bumbac țesute și alese în război, iar în unele locuri cu zadii de „păr” sau din mătase și din glot asemănătoare șorțurilor din Oaș.²⁷

2. Pieptarele, cojoacele, atît cele femeiești cît și cele bărbătești, sînt fără mîneci.

3. Există o varietate neobișnuit de mare în ornamentarea sumanelor și cojoacelor datorită, probabil și numărului mare de centre de cocărit.

4. Există o varietate și o bogăție în folosirea tehnicilor de ornamentare.²⁸

Zonele s-au conturat de-a lungul văilor principale și ale afluenților acestora. Astfel, de exemplu, Barcăul, care se varsă în Crișul Repede, se înglobează din punct de vedere etnografic în zona cu același nume. De la această regulă face excepție Valea Teuzului, care din punct de vedere etnografic face parte din zona Crișului Alb cu toate că se varsă în Crișul Negru.

Valea Crișului Negru

Corespunzător diversității formelor de relief cît și a drumurilor ce le leagă cu zonele învecinate, precum și orientării spre anumite țirguri și piețe, în bazinul Crișului Negru deosebim trei subdiviziuni distincte.

Inima acestui ținut, ca de altfel a întregii regiuni a Țării Crișurilor, parte care păstrează mai puternic cele mai frumoase și cele mai multe elemente tradiționale, este depresiunea Beiușului, împreună

²⁷ Mózes Tereza, *Portul popular femeiesc din bazinul Crișului Repede*, Oradea, 1968.

²⁸ Mózes Tereza, *Tradiții și inovații în tehnicile de ornamentare ale textilelor de port din Țara Crișurilor*, la sesiunea științifică a Muzeului etnografic al Transilvaniei organizată cu ocazia centenarului muzeului.

cu zona piemontană de pe versantul vestic al Munților Bihorului și versantul sudic al Munților Pădurea Craiului. Așezările din împrejurimea Vașcăului, la sud-est de Beiuș, legate de drumul ce duce prin Virfurile spre valea superioară a Crișului Alb, cât și cele din Cîmpia Crișului Negru, situate la nord-est de Beiuș, în drum spre Oradea, prezintă diferențieri sesizabile în port.

În ansamblu, portul actual din bazinul Crișului Negru prezintă multă vioiciune și prospețime manifestată în cromatică ornamentației, în folosirea unor volănașe sau frodițe aplicate la grumaz, la pumnarii mîneșilor, la marginea de jos a poalelor cât și în numărul mare al pieselor anexe.

Femeile și fetele poartă șiruri de mărgele cu bani, zgărdute din mărgele mărunte înșirate sub forma unor motive specifice cusăturilor, „barșon” (un plastron decorativ din catifea neagră cu aplicații de monede),²⁹ cîrpă de lînă colorată cu ciucuri lungi, straițe țesute în motive geometrice, ștergură aleasă în mod special pentru purtat pe cap sau în mînă.

Cămașa cu mîneci prinse din gît, încrețită, și cu poalele cusute direct de cămașă, a supraviețuit doar în Depresiunea Beiușului, singura parte unde bătrînele poartă și azi catrințe din lînă, pieptănătura „cu cormi”, unde purtatul briielor și folosirea tehnicii vechi românești pe muchia cutelor, numită aici „scăfătură”, s-a practicat cel mai mult. Tot aici se mai pot găsi cămăși vechi bărbătești croite dintr-o singură foaie, netăiate la umeri fără guler, ornamentate cu șnur, precum și cămăși cu pumnari roșii.

În ținutul din jurul Vașcăului, ținut unde industria minieră a luat un deosebit avînt, se poartă mai ales cămăși cu mîneci prinse de umăr, ornamentate cu aceleași tehnici de cusătură, cu diferență că gulerul ca și pumnarii se poartă răscoite și răsfrînte. Fodra de pe poale, dacă există, se confecționează din fișii de pînză aleasă, tăiate în diagonală. Bărbații poartă izmene mai lungi decît în restul subzonei și în loc de cojoace, poartă veste albastre.

În părțile din Cîmpia Crișului, pe cămașă, ca și pe poale, mai nou, se aplică fode din „jolj” cu dantele, preponderentă fiind cusătura albă. Tot aici, în loc de cojoace, se poartă labreie din catifea neagră, asemănătoare cu cele din bazinul Crișului Repede dar cu ornamentație specifică locului.

Cojoacele fără mîneci, din bazinul Crișului Negru, sînt executate în numeroase centre după cinci tipuri de ornamentație. Astfel se cunosc cojoacele „binșenești” lungi pînă la talie, ornamentate cu „ciupi” negrii și roșii și aplicații din piele; cele „poienărești” cu „ciupi” negri și verzi; „cohănești” — pieptare scurte, adînc răscoite cu cusături fitomorfe pe toată suprafața cojocului; cele din Roșia cusute foarte

²⁹ Nicolae Dunăre, *Portul popular din Bihor*, București, ESPLA 1957, p. 20—22.

fin din diferite nuanțe de verde; cele așa-zise ungurești, de influență maghiară și cele din Tinca care pe lângă cusătura colorată pe fondul alb al pielii, se ornamează și cu „bumbi” metalici și șnur negru.

Sumanele, bogat și variat ornamentate, se împart în două categorii: cele purtate la sud-est de Vașcău sînt executate de sumănarii din Sîrbești și deci în execuția lor ca și pe a celor de pe Valea Crișului Alb, este dominantă ornamentația cu găitane; cele folosite în restul zonei sînt executate de sumănari locali, majoritatea femeii, în ornamentația lor predominînd aplicațiile de postav colorat, în care „cirli-gul dublu” asemănător coarnelor berbecului într-o formă sau alta revine în mod constant.

Valea Crișului Alb

Bazinul Crișului Alb constituie cea mai întinsă zonă din Țara Crișurilor și în același timp poate și regiunea cea mai puțin unitară în privința portului.

Fiind o zonă fertilă de cîmpie, de timpuriu, s-au dezvoltat importante focare — centre meșteșugărești — care prin piețele lor au orientat o serie de sate în sfera lor de interes cum ar fi: Beliu, Ineu, Pincota, Chișineu-Criș, Socodor, Sebiș, Buteni etc. În același timp fiind o cîmpie deschisă a fost străbătută de mari artere de comunicație, drumuri care asigură circulația spre Oradea, Arad, Abrud, Salonta.

Portul dezvoltat în această regiune se prezintă unitar privind materia de bază, croiul pieselor de bază, amplasarea cîmpurilor ornamentale și deci aspectul de ansamblu. Deosebirile se manifestă în tehnica de ornamentație, în amploarea suprafețelor decorate, în cromatică, în ornamentica pieselor complementare, cojoace, sumane, zadii, podoabe care sînt bine definite, adecvate specificului costumului.

Astfel, deosebim 6 grupe principale de comune și sate, cu caractere bine conturate.

1. În apropiere de Ineu la un număr restrîns de comune — Șicula, Gurba, Bocsig, Mocrea, așezări mari bogate cu gospodării bine organizate — s-a cristalizat un port originar cu elemente decorative de mare efect. La conturarea acestui costum elegant, chiar excesiv de împodobit, pe lângă situația materială bună a populației a contribuit și așezarea ținutului la răscruce de drumuri, precum și unele posibile influențe balcanice³⁰ și chiar orientale.

³⁰ „...o evidență din anul 1667 menționează în comitatul Zarandului doar două așezări cu populație sîrbească: Seleuș și Șicula”. Vezi, Silviu Dragomir, Sabin Belu, *Contribuții la istoria așezărilor românești din Munții Apuseni (secolele XIII—XVI.)*, în *Cumidava*, II, (Muzeul Județean Brașov, 1968, p. 70.

Costumul așa-zis ineuan se caracterizează prin numărul mare de piese purtate simultan (mai multe rinduri de poale, zadii, năframe, salbe), prin ample suprafețe decorate într-o cromatică vie, precum și prin folosirea unor tehnici de ornamentare („birnelește”) foarte aspectuoase. Este singurul loc unde femeile poartă cizme roșii și bărbații cămăși cusute cu arnici viu colorat.

2. Beliu, Tăgădău, Agrișul Mic, Hășmaș, Lunca Teuzului și satele din jur, așezate pe Valea superioară a Teuzului, prezintă forma arhaică a aceluiaș port. Totul e mai ponderat, cîmpurile ornamentale sînt mai restrînse, brodate monocrom în albastru, eventual albastru cu negru. Însăși tehnica de ornamentare este mai arhaică, se aplică cusătura „trăsurește” sau „jurește”. Datorită unor drumuri prin Munții Codrului, ce duc la Beiuș, se resimt și influențe din aceste părți, cu atît mai mult cu cît târgurile de la Beiuș aveau un deosebit prestigiu.

3. Satele și comunele așezate pe Valea Cigherului, Tirnova, Tauți, Minișul de Sus etc., prezintă preferințe pentru o pînză foarte albă, pentru cusături lucrate „boturește”, preponderent negre pentru vîrstnici și roșii pentru tineri, cu multe aplicații de paiete aurii asemănător costumelor din Banat. Însăși jocul a fost înlocuit în aceste locuri cu contușul, un pieptar brodat dar acoperit aproape pe toată suprafața cu paiete aurii.

4. În grupul de sate din jurul localităților Buteni și Gurahonț, portul tradițional prezintă mai multă sobrietate. În măsura în care se reduc cîmpurile ornamentale, tehnica de ornamentație prezintă mai multă finețe și subtilitate. Cusătura cînd nu este albă, este realizată în tonalități închise bordou, bleumarin, negru. Costumul încetățenit în ultimele patru decenii prezintă certe influențe slovace atît în folosirea unor materiale de origine industrială (stamba, mătasea, „joljul”) precum și a unor tehnici de cusături larg răspîndite în Boemia.³¹

5. Așezările din vestul zonei Grăniceri, Socodor, Mișca, puternic urbanizate prezintă unele influențe germane și maghiare în port reflectate chiar și în denumirile pieselor de port: „rochiuri”, „papuci cu țug” etc.

Piese de port de bază, cămașa, poalele și izmenele sînt lucrate din pînză de casă. Ca un specific local pentru microzona ineuană se remarcă faptul că mîneca și „umerița” de cele mai deseori este confecționată din pînză „cu chinar”, o pînză învrîstită prin fire mai groase de urzeală.

Cămașa femeiască, croită din lați de pînză prinse alături (inclusiv latul mînecii) și încrețită la gît, poate fi regăsită doar pe Valea Nădășului. În general se poartă cămăși cu mîneci prinse din umăr. Ca un

³¹ Holme Charles, *Peasant art in Austria and Hungary*, 1911, The Studio Ltd., London, Paris, New-York.

caracter local menționăm că la croiul corpului cămășii, pinza, în cele mai multe locuri, se ia în lățime. La împreunarea pinzei de la umăr, sub umeriță, se fixează o pînză îngustă de 2—4 cm.

Cămășile bărbătești, croite din patru lați de pînză, se poartă în afara pantalonilor și au poalele terminate cu cusături albe numite „hudre” și „tazle”.

Crișul Alb este singura zonă unde cămășile bărbătești se orna-mentează cu cusături colorate.

Cojoacele purtate se asortează costumului. Grupul de comune din jurul Ineului a fost deservit de cojocari din Ineu, purtînd cojoace acoperite pe toată suprafața cu broderii roșii și negre cusute cu motive asemănătoare cu pana păunului. Moroda a deservit localitățile din jur. Cojocul lucrat în tonalitățile culorilor maro și roșu pe fond negru terminat cu colțișori rotunjiți se aseamănă cu cele bănățene. Cojocul butincenesc lucrat cu finețe și mare rafinament (rafinament ce se constată și la forma și decorația vaselor de Bîrsa din aceeași subzonă) în tonalități de mov a avut o largă răspindire fiind purtat în ultimele decenii și în împrejurimea Beliului. Cojocul „honțănesc” — cu centrul la Gurahonț — se aseamănă întrutotul celui „butincenesc” fiind brodat într-o nuanță de roșu stins.

Șubele sau sumanele, purtate în egală măsură de bărbați și femei, au fost lucrate în mare parte de sumănarii din Sîrbești (Valea Crișului Negru), și în mai mică măsură de sumănarii din Buteni, Hălmațiu și Nadăș, după gusturi și cerințele costumului din localitățile amintite.

6. Țara Zărandului așezată în Depresiunea Bradului în cursul superior al Crișului Alb, prin trecutul istoric marcat de tradiții revoluționare, prin viața social-economică deosebită de așezările din restul văii Crișului Alb reprezintă o unitate etnografică bine conturată, caracterizată printr-o serie de trăsături particulare.

Relațiile cu zonele învecinate, târgurile săptămînale și de țară din Brad, Abrud, Hălmațiu, Baia de Criș, muncile agricole sezoniere pe care le efectuau „moții crișeni” pe valea mijlocie a Mureșului și a Crișului Alb, dezvoltarea industriei miniere au determinat apariția unor diferențieri între estul și vestul zonei.³² În partea răsăriteană s-a păstrat relativ mai mult cămașa lungă, brîul și catrința. Este de fapt singură parte din Țara Crișurilor unde se poartă catrința în față și în spate (mai îngustă). Înspre vest în schimb s-a păstrat ținuda neagră. O notă de veche tradiție în port este prezența cusăturii trăsusește și larga folosire a cusutului pe muchia cutelor. Menționăm totodată prezența unor împrumuturi vestimentare din zonele limitrofe.

³² N. Dunăre, *Portul popular din Țara Zărandului*, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 227—272.

Valea Crișului Repede

Portul popular din părțile Crișului Repede și a Barcăului se prezintă foarte unitar fără diferențieri pe grupe de sate. Remarcăm totuși faptul că poate, datorită izolării relative a așezărilor de pe Valea Barcăului, unele elemente tradiționale în port s-au păstrat mai puternic decât în restul zonei, cum ar fi de pildă, ornamentarea cămășilor femeiești prin alesătură și cu tehnica cusutului pe muchia cutelor, denumită aici „închingătură”.

Văzut în ansamblu, prima impresie pe care o sugerează, atît costumul femeiesc cît și cel bărbătesc, este contrastul accentuat între alb și negru.

Cămașa și poalele, respectiv cămașa bărbătească, sînt albe, pe cînd toate celelalte piese de port sînt negre: pălăria, laibărul, pantalonii, cizmele la bărbați, pantofii, năframa, labreul, zadia la femeie. Cele trei piese din urmă sînt brodate sau imprimate (năframa), colorat, dar pe fond negru, iar cojoacele sînt și ele ornamentate cu lînică într-o tonalitate de culori închise.

Se regăsesc principalele tipuri de croi ale cămășii femeiești. Cămașa numită „spăcel”, croită din stanuri prinse alături și încrețite la gît, a fost purtată pînă la sfîrșitul secolului trecut. La începutul veacului al XX-lea s-a încetățenit pe scară largă cămașa cu mînecele prinse de corpul cămășii la umăr, în ambele variante:

— cu gura în față și cu gura în spate, iar după cel de al doilea război mondial se poartă bluza sau „viziclăul cu platcă”. Cîmpii ornamentale care urmează linia morfologică a cămășii, variază după croi.

În tehnica de ornamentație găsim și mai mare diversitate. Pe cînd cămașa tradițională este ornamentată „trăsorește” și cu tehnica denumită în aceste locuri „închingătură”, cămașa cu mînecele prinse la umăr, pe lîngă cusăturile amintite și alesătura, este brodată „miezește”, „crucește”, „pene scrise bătrînești”, cu „tăieturi”, cu „ciur” sau în tehnica „ciurului netăiat”, fiocășește etc.

Viziclăul este lucrat în tehnica „ciurului” fiind tăiat „pe de lături” sau și mai des cu cusături pline după motive liber desenate.

Poalele din bazinul Crișului Repede prezintă diferențiere în croi față de restul zonei. Aici pînza este luată în lățime, iar cromatica ornamentației, în afară de cazuri deosebit de rare, este întrutotul albă. Deși foarte largi și des încrețite, ele rămîn neîmpăturate, deci fără pliseuri sau cute.

Labreele confecționate de cusătoare, din catifea neagră, sînt scurte urmînd linia corpului, motivele ornamentale brodate cu mătase colorată variază aproape din sat în sat.

Zadia albă țesută la război cu motive ornamentale alese trăiește doar în amintirea femeilor bătrîne. Locul ei a fost luat de zadiile de

glot negru, brodate în jur, „cu jură roată” sau și mai des de zadiile plisate și ornamentate în lungime, așa-zise „zadii crețe” cu „chingă” sau după proveniența lor zadii „huedințești”.

Unitatea în port se manifestă în croiul și ornamentica sumanului. Spre deosebire de restul Țării Crișurilor unde ornamentica sumanelor este diferențiată aproape pe sate, aici întâlnim sumanul „cu boituri” (cu ciupi) pe Valea Crișului Repede și sumanul cu „glugă” pe Valea Barcăului, ambele tipuri fiind în două variante: suman alb și suman sur

Din întreg costum bărbătesc (acesta fiind mai puternic urbanizat) prezintă interes doar cămașa, care și ea nu poate fi regăsită decât în lăzi. Cămașa se aseamănă în croi cu cea purtată în restul zonei. Ornamentată fiind numai în alb, se pune un accent deosebit pe pieptarul cămășii care este deosebit de fin brodată.

Fetele poartă părul pieptănat cu cărare la mijloc împletit într-o singură coadă. Nevestele poartă „conci” din două cozi, iar mai nou dintr-o singură coadă. Capul este împodobit cu năframă „de păr” legată sub bărbie și mai rar în spate.

G L O S A R

barșon	— plastron decorativ din catifea neagră cu aplicații de monede
binșenesc	— de la orașul Beiuș (denumirea populară locală)
chingă (zadil cu chingă)	— cusătură ornamentală de pe partea încrețită a șorțului
ciur	— tehnică de broderie ornamentală în fire trase
ciur netălat	— interiorul motivelor apare tăiat reliefându-se din fondul alb al pinzei
ciur tălat pe de lături	— modelul apare alb, pinza din jurul lui fiind lucrată cu tăieturi
cormi	— pieptănătura femeiască cu două concieri mici pe deasupra urechilor
cot de după cap	— năframă mare de mătase cu ciucuri care se poartă pe umeri încrucișată în față și legată în spate
crucește	— tehnică de cusătură ornamentală în cruciulițe
fodră	— volan din pinză sau dantelă aplicat la cămăși femeiești și la poale
glot	— pinză neagră lucioasă din comerț folosită la confecționarea șorturilor
închingătură	— cusătură pe muchia cutelor (denumire folosită în bazinul Crișului Repede)
jolj	— pinză albă subțire din comerț
jură	— ghirlande din motive florale cusute sau imprimate
labreu	— vestă mică decorată cu cusături multicolore, purtată de femei
linică	— lână toarsă foarte fin
miezește	— tehnică de broderie plină executată pe fir
pinză cu chină	— pinză țesută în casă, prin îngroșarea unor fire de urzeală iese cu dungi
pinză goală	— pinză țesută dintr-o singură materie primă
pinză învăluită	— pinză țesută din misir, bumbac și cîneșă
păr	— țesătură fină, moale din lână
pene scrise bătrinești	— cusătură ornamentală albă în tehnica broderiei pline cu tăieturi și ochi
scăfătură	— cusătură pe muchia cutelor (denumire folosită în bazinul Crișului Negru)
spăcel	— cămașă femeiască (denumire în bazinul Crișului Repede și pe Valea Barcăului)
spătoi	— idem, în bazinul Crișului Negru și pe valea Crișului Alb
suman cu bolturi	— suman ornamentat cu aplicații de postav și pomponi negrii și roșii

tăleturi	— tehnică de cusătură ornamentală pe fire trase
trăsуреşte	— cusătură veche românească executată înaintea acului, pe fire numărate
umeriţe	— aplicaţii deasupra umerilor în formă de platcă (lucrate cu cusături ornamentale) la cămăşile femeieşti şi bărbăteşti
urzit pe fir	— cusătură ornamentală pe fire numărate
urzit pe creţuri	-- cusătură ornamentală executată pe muchia creţurilor
viziclău	— cămaşă femeiască cu croi orăşenesc
zobon	— vestă fără mîneci purtată de bărbaţi